

mi, choć w wielu miejscach jej fascynacja myślą Wschodu przesądza o typie stawianych pytań i zmusza dyskutantów do wypowiedzania się w kwestiach, których nie chcieliby podejmować. Te subiektywne predylekcje autorki nie są jednak na tyle silne, by mogły odebrać książce charakter ciekawie sporządzonego reportażu. Gdyby reportaż ten był zupełnie bezstronny, pewnie wiele by stracił na swej atrakcyjności. Czy z racji czysto merytorycznych podejście takie jest słuszne — niech osądzi sam Czytelnik.

Wstrzymując się przed zajęciem jednoznacznego stanowiska w tej sprawie, odnotujmy zatem ukazanie się na polskim rynku wydawniczym jeszcze jednej pozycji przybliżającej nurt myślowy nazwany niegdyś „nową świadomością kosmiczną”, a całkiem niedawno — przez Fritjofa Caprę — „punktem zwrotnym”.

Janusz Jusiak

Zbigniew Tyszk a (red.): *Poznańska szkoła badań nad rodziną (Metodologia i jej zastosowania)*, CPBP 09.02, Poznań 1990.

Recenzowane opracowanie jest kolejną pozycją wydawniczą ośrodka poznańskiego. Historia tego ośrodka jest dość długa i sięga roku 1970, kiedy powstał kilkuosobowy Zespół badań nad rodziną pod kierunkiem Profesora Zbigniewa Tyszki (wówczas jeszcze docenta). Zespół ten pracował nad problematyką badawczą dotyczącą klasowo-warstwowych, społeczno-zawodowych i środowiskowych (typu wieś—miasto) uwarunkowań struktury rodziny i procesów życia rodzinnego z uwzględnieniem świadomości rodzinnej. W 1976 roku ośrodek poznański na czele z prof. Z. Tyszką stał się centrum koordynacyjnym ogólnopolskiego problemu badawczego nad współczesną rodziną polską. Od tego czasu nastąpiła prawdziwa eksplozja badań, prac naukowych i publikacji z zakresu socjologii rodziny. Wystarczy wymienić ponad 200 rozpraw magisterskich (napisanych na seminarium u prof. Z. Tyszki), kilkadziesiąt dysertacji doktorskich i ponad 1000 publikacji stanowiących plan badań przeprowadzonych w ramach kierowanego przez prof. Tyszkę tematu. Zorganizowano też wiele konferencji naukowych poświęconych szczegółowym zagadnieniom dotyczącym badań nad rodziną.

Jedną z główniejszych trosk koordynatora kolejnych programów badawczych — prof. Z. Tyszki — była porównywalność wyników otrzymywanych przez poszczególnych badaczy, dlatego tak dużą wagę przywiązywał do kwestii metodologicznych. Efektem tego jest wiele publikacji profesora dotyczących metodologii badań nad rodziną, a także ukazujące się pod jego redakcją opracowania zbiorowe na ten temat. Do tych ostatnich należy recenzowana *Poznańska szkoła badań nad rodziną (Metodologia i jej zastosowania)*. Tom ten zawiera referaty wygłoszone na seminarium metodologicznym w Wenecji k. Żnina (woj. bydgoskie), które odbyło się w listopadzie 1985 r. Znajdujące się tam teksty dotyczą tematów zleconych do opracowania poszczególnym współpracownikom przez prof. Z. Tyszkę. Obejmuje ono osiem grup problemowych (s. 6):

1. Przedmiot i metody badań socjologii rodziny (koncepcja szkoły poznańskiej).
2. Podstawowe narzędzia analizy form życia rodzinnego.
3. Kierunki i zasady wieloaspektowej analizy życia rodzinnego.
4. Socjologiczne badania nad rodziną w relacji do badań kontynuowanych przez inne dyscypliny naukowe.
5. Rodzina a struktura społeczna w kontekście społeczeństwa globalnego.
6. Metodologiczne podstawy badania funkcji rodziny.
7. Model rodziny a współczesne rodziny polskie.
8. Badania nad rodziną a praktyka społeczna.

Stanowią one „główne nurty analizy metodologicznej występujące dotychczas w ramach poznańskiej szkoły socjologicznych badań nad rodziną” (s. 6). Piszą tam autorzy (wymieniam w kolejności zamieszczania): Zbigniew Tyszka (*Proces formowania się poznańskiej szkoły socjologicznych badań nad rodziną oraz Założenia i reguły metodologiczne poznańskiej szkoły badań socjologicznych nad rodziną*), Maria Łączkowska (*Przyczynek do charakterystyki metodologii poznańskiej szkoły socjo-*

logicznych badań nad rodziną), Teresa Czyżyk (*Przedmiot i metody badań socjologii rodziny — koncepcja szkoły poznańskiej*), Anna Nowak (*Podstawowe narzędzia analizy form życia rodzinnego*), Helena Mrzygłód (*Więź rodzinna jako narzędzie analizy w badaniach socjologicznych*), Mirosława Kaczmarczyk-Sowa (*Analiza modelu świadomościowego małżeństwa i rodziny na przykładzie rodzin marynarzy*), Ewa Jankowska (*Kierunki i zasady wieloaspektowej analizy życia rodzinnego*), Józefa Stanko-Krajewska (*Kierunki i zasady wieloaspektowej analizy życia rodzinnego. Zastosowania praktyczne*), Zbigniew Woźniak (*Socjologiczne badania nad rodziną w relacji do badań kontynuowanych przez inne dyscypliny naukowe*), Stefan Ananiewicz (*Interdyscyplinarne aspekty w badaniach nad rodziną dokera*), Waldemar Nowak (*Zakres i charakter uwarunkowań struktury i funkcji rodziny chłopskiej globalną strukturą wsi i klasy chłopskiej*), Anna Kotlarska-Michalska (*Niektóre metodologiczne problemy badania funkcji rodziny*), Regina Thurów (*Praktyczne zastosowanie metodologicznych założeń badania funkcji rodziny*), Bożena Zięba (*Zakres socjalizacyjnej funkcji rodziny*), Iwona Taranowicz (*Rozważania nad zakresem emocjonalno-ekspresyjnej funkcji rodziny*), Barbara Affeld (*Model rodziny współczesnej a współczesne rodziny polskie, szczególnie wiejskie*), Krystyna Bryll-Barnaś (*Model teoretyczny współczesnej rodziny a współczesne rodziny chłopskie w Wielkopolsce*), Barbara Wejnert (*Zastosowanie metodologicznych założeń poznańskiej szkoły badań nad rodziną do analizy cech i potrzeb młodych wielkomiejskich rodzin pracowniczych*), Ewa Kruszewska (*Metodologiczne założenia badań nad rodziną wiejską*), Maria Błaszczuk (*Zastosowanie założeń metodologicznych poznańskiej szkoły badań nad rodziną w badaniach patologii rodziny wiejskiej*), Zbigniew Tyszka (*Specyfika praktycznych zastosowań badania rodziny i ich uprawianie*). Wstępem opatrzył pracę Z. Tyszka.

Zamieszczone prace pisane są dość jasnym i klarownym językiem. Omawianych jest tam wiele kwestii szczegółowych, więc w sumie otrzymujemy nie tyle charakterystykę szkoły poznańskiej, co ilustrację ujęcia różnych zagadnień z zakresu socjologii rodziny przez przedstawicieli tej szkoły — co zresztą uzasadnia podtytuł książki: *Metodologia i jej zastosowanie*. Wobec tego pierwszym pytaniem, jakie nasuwa się czytelnikowi tego opracowania jest: co stanowi *signum specificum* poznańskiej szkoły badań nad rodziną, jakie są jej osobliwości i cechy charakterystyczne?

Jeśli odpowiedź miałyby być krótka, to można byłoby odpowiedzieć: realizm, otwartość i wieloaspektowość (w tym interdyscyplinarność). Realizm dlatego, że poszczególne zjawiska życia rodzinnego ujmowane są w ich realnych kształtach. Otwartość tłumaczy brak doktrynerstwa zarówno w ujęciach teoretycznych, jak i metodologicznych. Wieloaspektowość — przez Z. Tyszkę podkreślana szczególnie mocno — jest wyrazem dążenia do uzyskania w miarę pełnego obrazu społecznych właściwości rodziny. Postulat wieloaspektowości wyrażony jest przez Z. Tyszkę w trzech zasadniczych punktach (s. 21):

1. Analiza życia rodzinnego powinna uwzględniać wszystkie jego podstawowe aspekty. Jeśli badacz koncentruje się głównie na jednym tylko aspekcie, powinien to uczynić na bazie aspektów pozostałych.

2. Analiza powinna uwzględniać wielorakie uwarunkowania życia rodzinnego. Chodzi tu zwłaszcza o uwzględnienie wzajemnie powiązanych ze sobą i warunkujących cechy rodziny szerszych układów społecznych.

3. Analiza życia rodzinnego powinna być prowadzona w oparciu o materiał empiryczny zbierany przy pomocy różnych — komplementarnych względem siebie — technik badawczych.

Postulaty te przetłumaczone przez Z. Tyszkę na konkretne zalecenia metodologiczne przyjmują postać pięciu zasad postępowania badawczego (s. 22):

„1. Zasada analizy struktur i procesów życia rodzinnego w kontekście formacji społeczno-ekonomicznej i jej etapów rozwojowych, z uwzględnieniem kręgu kulturowego.

2. Zasada analizy struktur i procesów życia rodzinnego w kontekście relacji: makrostruktura—mezostruktura, mikrostruktura społeczna.

3. Zasada wieloaspektowego ujęcia problematyki rodziny w trakcie badań empirycznych i opracowania ich rezultatów oraz także w trakcie dokonywania teoretycznych analiz i syntez.

4. Zasada jednoczesnego posługiwania się wieloma technikami badawczymi.

5. Zasada łączenia analizy ilościowej z jakościową”.

Zasady te obejmują olbrzymi wachlarz problemowy. Listę kategorii problemowych Z. Tyszka przedstawia w 11 punktach (s. 32):

„1. Społeczno-globalne i makrostrukturalne uwarunkowania życia rodzinnego — w tym przez normy prawne i ogólnospołeczną politykę w odniesieniu do rodziny, a także przez funkcjonowanie instytucji prawnych.

2. Mezostrukturalne i mikrostrukturalne uwarunkowania życia rodzinnego — układ mikrostruktur w różnych typach społeczności lokalnych z uwzględnieniem sytuacji rodziny i jej relacji w odniesieniu do instytucji lokalnych.

3. Materialne podstawy życia rodzinnego (mieszkanie, dochody i wydatki, organizacja gospodarstwa domowego, materialne formy pomocy socjalnej i jej efekty).

4. Kulturowe i kulturalne aspekty życia rodzinnego — normy, wzory regulujące życie rodzinne, aktywność kulturalna rodziny i jej członków na tle typu społeczności lokalnej przy uwzględnieniu statusu społecznego rodziny.

5. Szeroko pojęta struktura rodziny — jej ekonomiczne, kulturowe, normatywno-prawne i psychologiczne uwarunkowania.

6. Funkcje rodziny (aspekt socjologiczny, psychospołeczny, psychologiczny, pedagogiczny, normatywno-prawny). Funkcje rodziny a instytucje z nią kooperujące, polityka społeczna wobec rodziny.

7. Świadomość społeczna („ideologia” członków rodziny) dotycząca życia rodzinnego — modele świadomościowe, dążenia, aspiracje, postawy, poglądy i uznawany system wartości.

8. Jednostka i jej osobowość a rodzina — psychologiczne uwarunkowania życia rodzinnego oraz rodzinne uwarunkowania osobowości i funkcjonowania jednostki.

9. Odchylenia od normy w życiu rodzinnym oraz w uwarunkowanym rodzinnie funkcjonowaniu jednostki; także prawno-normatywne aspekty dewiacji rodzinnych.

10. Konstruowanie opartego na zbadanych interdyscyplinarnie realiach społecznych, optymalnego modelu rodziny funkcjonującej w warunkach różnych społeczeństw lat osiemdziesiątych.

11. Wnioski i dyrektywy praktyczno-strategiczne oraz krótkofalowe, służące polityce społecznej oraz wszelkim instytucjom spełniającym w społeczeństwie funkcje praktyczne wobec rodziny i poszczególnych jej członków”.

W szkole poznańskiej najczęściej stosowanymi technikami gromadzenia materiału empirycznego są (s. 30):

„1) kwestionariuszowy wywiad środowiskowy przeprowadzany w domu rodzinnym i połączony z doraźną obserwacją kontynuowaną w czasie przeprowadzania wywiadu,

2) wywiad swobodny, pogłębiający,

3) obserwacja zewnętrzna,

4) analiza dokumentów urzędowych i osobistych,

5) życiorys „kierowany” uzyskiwany według koncepcji Dollarda,

6) studium przypadku wybranych rodzin,

7) niekiedy także techniki projekcyjne, w tym testy projekcyjne”.

W kolejnych tekstach zamieszczonych w omawianym opracowaniu poszczególni autorzy dokonują, w większości twórczego, rozwinięcia sformułowanych przez Z. Tyszkę norm metodologicznych bądź ich praktycznego zastosowania. Rozważania metodologiczne przeplatają się tam z refleksjami teoretycznymi. Komentarze i wyjaśnienia wiążą się z racjami uzasadniającymi. Kategorie analityczne spletają się z dyrektywami metodologicznymi. Nie sposób omówić ani ocenić w tym miejscu wkładu każdego z autorów w rozwój poruszanych przez niego zagadnień. Warto tylko stwierdzić, że *per capita* obraz metodologii szkoły poznańskiej staje się dzięki tym tekstom pełniejszy i bogatszy.

Przyjmując, że w książce zamieszczona jest pełna charakterystyka szkoły poznańskiej uzasadnione jest po jej lekturze pytanie o to, co nie mieści się w jej ramach, co pozostaje poza obszarem zainteresowań jej przedstawicieli. Jako odpowiedź na to pytanie potraktuję wskazanie kwestii, których w opracowaniu nie uwzględniono (co nie oznacza oczywiście ich odrzucania).

1. Brak podejścia porównawczego. Rodzina jest zjawiskiem uniwersalnym, występującym we wszystkich rodzajach społeczeństw. Dlatego mogłaby stanowić interesujący przedmiot porównań międzynarodowych, międzykulturowych, a nawet międzyzawodowych (np. rodzina górnicza i rodzina marynarzy, rodzina pielęgniarek i rodzina aktorek) czy cywilizacyjnych (np. rodzina wiejska i rodzina miejska). Co do tej ostatniej kwestii to chyba niezupełnie mam rację. Chodzi jednak o wyraźną

opcję metodologiczną, ponieważ w krajach zachodnich sporo mówi się o *comparative sociology*.

2. Brak podejścia aksjologicznego. Chodzi mi w tym przypadku o waluację nie tyle wewnątrzrodzinną, co metarodzinną. Na przykład, socjologowie amerykańscy stwierdzili, że w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych w USA narastał trend odrzucania rodziny, tzn. coraz więcej osób żyło w stanie bezżennym bądź nie zawierało ponownego związku małżeńskiego po rozwodzie. W latach 80-tych został on przyhamowany.

3. Mało miejsca poświęca się badaniu organizacji życia wewnątrzrodzinnego. Duże możliwości poznawcze mogą tu płynąć z aplikacji analizy etnometodologicznej, fenomenologicznej, interakcyjnej, sytuacyjnej, komunikacyjnej itp.

4. Pomija się wymiar religijny życia rodzinnego. Jest on na tyle istotny, że w wielu rodzinach religia odgrywa ogromną rolę integrującą, ma też istotny wpływ na wzajemne relacje członków rodziny, na ich postawy, działania, motywacje itp.

Generalnie jednak, omawianą książkę czyta się z dużym zainteresowaniem, a zamieszczone w niej treści inspirują do własnych przemyśleń. Z jej lektury skorzystać mogą nie tylko doświadczeni badacze życia rodzinnego, ale i adepci socjologii rodziny.

Mirona Ogrzyko-Wiewiórska

Małgorzata Legiędź-Gałuszka: Czarnowski, WP, Warszawa 1989, s. 314.

Nakładem Wiedzy Powszechnej, w zasłużonej dla popularyzacji nauki i kultury polskiej serii „Myśli i Ludzie” wydana została monograficzna praca Małgorzaty Legiędź-Gałuszki o Stefanie Czarnowskim (1879—1937), socjologu i historyku kultury.

Myśliciel ów budził żywe zainteresowanie w nauce i publicystyce polskiej. Pisało o nim wielu autorów, niektórzy po kilka studiów. Czekaliśmy jednak na książkę o Czarnowskim, która byłaby monografią, ukazywałaby go na szerszym tle nauki i kultury, odwoływałaby się do życiorysu, wykorzystywałaby dobrą znajomość wszystkich źródeł, pełnego dorobku uczonego, w tym także publicystyki. Opracowanie Legiędź-Gałuszki w dużej mierze spełnia te oczekiwania.

Bardzo wyrazisty jest w tej pracy nurt poszukiwań Czarnowskiego, jego polemik, powiązań ze zdarzeniami. Obok prezentacji życia i twórczości uczonego, autorka wzbogaciła swoje opracowanie o chronologiczną prezentację ważniejszych dat z jego życia, bogatą bibliografię dotyczącą jego prac, wspomnień o nim oraz opracowań poświęconych w całości lub częściowo jego twórczości. Tomik uzupełnia wybór pism, w którym przedstawione zostały fragmenty jego najbardziej charakterystycznych prac.

Książka składa się z krótkiego wstępu, sześciu rozdziałów i wspomnianej części antologicznej.

Pierwszy rozdział poświęcony został życiu i twórczości Stefana Czarnowskiego. Autorka postarała się w nim o podkreślenie jego patriotyzmu, wysiłków zmierzających do ukształtowania wśród Polaków przeświadczenia o niezbędności solidarności narodowej (solidaryzmu narodowego) jako koniecznego warunku odzyskania niepodległości. Zwróciła uwagę — cytując Czarnowskiego — że „najważniejszym przejawem życia każdego narodu jest jego działalność polityczna, gospodarza i społeczna. Im bogatsze jest życie ideowe narodu, tym skuteczniejsza będzie jego polityka” (s. 17). Obecnie uwaga ta nabiera aktualności dla szeregu narodów, które warunkują odzyskanie własnej niepodległości względami politycznymi.

Rozdział drugi — *Studia nad więzią społeczną i narodową* — stanowi tę część monografii, w której możemy zapoznać się z interpretacjami więzi społecznej i koncepcjami narodu proponowanymi przez E. Durkheima, F. Tönniesa, E. Renana, J. St. Milla, M. Handelsmanna i M. Szerera. Wyjaśniona została w nim typologia definicji narodu A. Wierzbickiego, poglądy społeczne Stroynowskiego, które swój pełny wyraz znalazły w pracach Staszica i Kołłątaja. Jest to o tyle interesujące, że Czarnowski w pierwszym etapie swojej twórczości nawiązywał do polskiego